

بررسی پژوهش‌های روان‌شناختی داخلی در تک‌فرزندی: مرور سیستماتیک

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۲/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۳/۳۰

محمود خلیلیان شلمزاری^۱

چکیده

شیوع تک‌فرزندی در چند دهه گذشته حکایت از تغییراتی در کنش فرزندآوری خانواده دارد تا جایی که این پدیده یکی از عوامل تأثیرگذار برای کاهش نرخ باروری مطرح است. مطالعات روان‌شناختی تک‌فرزندی شامل موضوعات متعدد و نتایج متناقضی است. پژوهش حاضر با هدف بررسی پژوهش‌های روان‌شناختی داخلی در موضوع تک‌فرزندی در سال‌های (۱۳۹۴-۱۳۸۴) به روش مروری از نوع سیستماتیک انجام گرفت تا از خلال آن نقدها و خلأهای پژوهشی موضوع نمایان شود. برای استخراج مدارک پژوهشی (مقالات علمی پژوهشی، پایان‌نامه‌های دانشگاهی و مقالات ارائه شده در همایش‌ها)، بانک‌های اطلاعاتی SID، ایران‌داک و سیویلیکا با کلیدواژه‌های «تک‌فرزند»، «چندفرزند»، «تک‌فرزندی»، «خواهر/برادر» بررسی شد. در پی سه مرحله (شناسایی، غربالگری و انتخاب) با در نظر گرفتن ملاک‌های درون‌گنجی و برون‌گنجی توسط دوا ارزیاب، در نهایت ۹ پژوهش صلاحیت لازم برای بررسی مروری را کسب نمود. یافته‌های پژوهش از برتری کودکان دارای خواهر/برادر در نظریه ذهن و برخی از ویژگی‌های مثبت شخصیتی حکایت می‌کند. همچنین مشکلاتی در فرضیه‌سازی، ناهمگنی نمونه، کاهش حجم نمونه و عدم کنترل کافی متغیرهای مزاحم از یافته‌های این مقاله است. در مجموع خلأهایی چون عدم فرضیه‌سازی منطقی، نبود مدل‌های بومی، فقدان مطالعه طولی و غفلت از گستره مطالعه در پژوهش‌های داخلی از نتایج این بررسی است.

واژگان کلیدی: تک‌فرزندی، چندفرزندی، خواهر/برادر، مرور سیستماتیک، فرزندآوری، روان‌شناختی.

۱. دکتری روان‌شناسی، عضو هیئت علمی مرکز تحقیقات زن و خانواده.

۱. مقدمه

یکی از عرصه‌هایی که در کشور ایران دستخوش تحول شده، کنش فرزندآوری است. داده‌های آماری حکایت از کاهش نرخ باروری در چند دهه گذشته می‌کند (کلانتری، بیک محمدی، و زارع شاه‌آبادی، ۱۳۸۴)؛ تاجایی که در سال‌های اخیر تعداد فرزندان یک مادر حتی کمتر از شاخص لازم در جایگزینی نسل‌ها (۲/۱ فرزند) است (حسینی، ویگی، ۱۳۹۳). این تغییر نزولی نرخ باروری، از تحولی در زمینه فرزندآوری خانواده‌های ایرانی و تمایل آنها به تک‌فرزندی حکایت دارد. از سوی دیگر تک‌فرزندی نتیجه هر عامل یا عواملی که باشد، تغییر بنیادینی نه فقط در ساختار جمعیت‌شناسی و روند اجتماعی شدن خانواده بلکه در جنبه‌های مختلف عملکرد مدرسه و همه ابعاد شخصیت فرد در آینده ایجاد می‌کند (لام، ۱۹۹۱). از این رو، پژوهش‌های روان‌شناختی در زمینه آثار و آسیب‌های تک‌فرزندی و چندفرزندی در حوزه‌هایی چون شخصیت (موتوس، ایندوس، والیک، ۲۰۰۸)، سلامت (وانگ، ۲۰۱۴) و خانواده (ستلز، و همکاران، ۲۰۱۳) انجام شده است.

از چشم انداز دینی، تکثیر نسل، مطلوب و پسندیده است (رجیان، ۱۳۸۶) تاجایی که بزرگانی همچون کلینی (۱۳۶۵) و صدوق (۱۴۰۴) باب‌هایی را با عنوان «فضل الولد»، «فضل الاولاد» و «الدعاء فی طلب الولد» گشوده و در ذیل آن روایات زیادی را نقل کرده‌اند. در آموزه‌های اسلامی روایاتی که فرزندآوری و افزایش جمعیت را مطلوب توصیف می‌کند، به سه دسته تقسیم می‌شود: احادیثی که به صورت مستقیم بر زیادی فرزندان دلالت دارند، مانند «اکثروا الولد» (کلینی، ۱۳۶۵)؛ روایات ترغیب ازدواج با زنان ولود، مانند «ان خیر نسائکم الولود» (کلینی، ۱۳۶۵) و احادیثی که جمعیت زیاد مسلمانان موجب مباهات پیامبر ﷺ در قیامت می‌شود، مانند «کثروا الولد، اکثر بکم الأمم غداً» (کلینی، ۱۳۶۵).

در بررسی مستندات دینی، برخی پژوهشگران (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۶) با طبقه‌بندی روایات موافق و مخالف تکثیرولود، از مجموع روایات موافق افزایش جمعیت، هم مستحب بودن فرزندآوری و هم مطلوب بودن زیادی فرزند را نتیجه می‌گیرند. مهمترین مدرکی که

1. Lam, Y.L.J.
2. Mottus, R., Indus, K., & Allik, J.
3. Wang, Y.
4. Settles, B. H., & et al

مخالفتان افزایش جمعیت به آن استناد نموده‌اند، روایت «قله العیال احد الیسارین» است که کم‌شمار بودن افراد خانواده را زمینه‌ساز راحتی می‌داند. اگرچه زیبایی نژاد (۱۳۸۶) و وافی (۱۳۹۵) نشان دادند که این دسته از روایات در مقام مطلوب بودن کاهش جمعیت نیست، این مقاله بدون هیچ‌گونه قضاوتی در این مورد ندارد و با فرض اینکه تک‌فرزندی مصداقی از کاهش فرزندآوری است، مرور نتایج تجربی این پدیده در جامعه اسلامی می‌تواند مؤیدی برای طرفین گفتگو قرار گیرد. براین اساس با هدف بسترسازی برای انجام پژوهش‌ها، مروری سیستماتیک بر پژوهش‌های روان‌شناختی انجام شده در داخل کشور انجام شد. از چشم‌انداز دانش روان‌شناسی، تک‌فرزندی در قالب یک مفهوم مفید و چالشی ارائه شده است، اما هنوز تصویر روشنی از آن مشخص نشده است. با ارائه نظریه ترتیب توالد آدلر، زمینه بررسی روان‌شناختی تک‌فرزندی فراهم شد و بیشتر پژوهش‌های تک‌فرزندی از سال ۱۹۶۵ به بعد انجام شد (فالبو، و پولیت، ۱۹۸۶). همچنین در اوایل قرن بیستم، زمانی که استنلی هال^۲ اظهار داشت که «تنها بودن فرزند، یک بیماری به همراه دارد» (به نقل از مارلو، و همکاران، ۲۰۰۴)، پژوهشگران سلامت روان، پدیده تک‌فرزندی را در مقابل فرزند دارای خواهر یا برادر بررسی نمودند تا نتایج مختلف را در تأیید یا رد فرضیه‌ها به کار بگیرند. مطالعات صورت گرفته در موضوع تک‌فرزندی را می‌توان در سه خط پژوهشی رصد نمود که عبارتند از: پژوهش‌هایی که تک‌فرزند را در مقایسه با دو یا چندفرزندی بررسی می‌کنند (رک، فالبو، ۱۹۸۶)؛ پژوهش‌هایی که تأثیر تک‌فرزندی بر والدین را نشان می‌دهند (رک، لی، و همکاران، ۲۰۱۵) و پژوهش‌هایی که با موضوع روابط خواهر-برادری، ترتیب توالد و اندازه خانواده، آثار تک‌فرزندی را در ساختار خانواده مطرح می‌کند (رک، کرینن، ۲۰۱۱). همانطور که برخی از بررسی‌های مروری (مانسلا، ۲۰۰۶) نشان داده‌اند، یافته‌ها و نتایج پژوهش‌های صورت گرفته نشانگر دوگانگی درباره تک‌فرزندی است تا جایی که تصویر مبهمی برای خود پژوهشگران از این موضوع ایجاد شده است. در کشور ایران گستره پژوهش‌ها، بیشتر مقایسه آثار

1. Falbo, T., & polit, D. F.
2. Stanley Hall
3. Marleau, J. D., & et al
4. Li, Y., & et al
5. Kryne, C.
6. Mancillas, A.

روان‌شناختی تک‌فرزندی و چندفرزندی را در برمی‌گیرد. در مقایسه با روند پژوهشی صورت گرفته در خارج از کشور، بیشتر مطالعات صورت گرفته در داخل کشور در طول ده سال گذشته، به مقایسه میان تک‌فرزندی و چندفرزندی پرداخته است. موضوعاتی همچون تحول نظریه ذهن، مهارت‌های اجتماعی، ویژگی‌های شخصیتی و اختلالات رفتاری در تک‌فرزندان و مقایسه آن با کودکان دارای خواهر یا برادر از مهمترین موضوعات مورد بررسی در این زمینه است. دوگونی یافته‌ها (به نفع و ضرر تک‌فرزندی) در پژوهش‌های داخلی و خارجی، ابهامات و سردرگمی برای متخصصان، سیاستمداران، مربیان و به ویژه والدین ایجاد نموده است. با توجه به تأثیرگذاری فرهنگ بومی در فرایندهای خانواده از جمله فرزندآوری، مسئله پیش‌رو این است که آیا پژوهش‌های داخلی در موضوع تک‌فرزندی از بلوغ کافی برخوردارند تا براساس آنها سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و توصیه مناسب صورت گیرد. براین اساس، هدف مقاله حاضر تأمل در پژوهش‌های داخلی ده سال اخیر با موضوع تک‌فرزندی است تا از خلال بررسی آنها، اعتبار و خلأهای این پژوهش‌ها نمایان شود. از این رو، این پژوهش در صدد پاسخ‌گویی به این سؤال‌هاست که پژوهش‌های روان‌شناختی داخلی در موضوع تک‌فرزندی از چه نقدهای برخوردارند؟ همچنین روند پژوهشی این موضوع در کشور ایران با چه خلأهای مواجه است؟

برای پاسخ به این سؤال‌ها با طبقه‌بندی موضوعات بررسی شده، نقاط قوت و ضعف پژوهش‌ها ارائه می‌شود. همچنین کمبودهای مطالعاتی و زمینه‌های پژوهشی که کمتر بدان توجه شده و یا مورد غفلت قرار گرفته است، مشخص می‌شود تا سؤالات و فرضیه‌های پژوهشی نو در این زمینه خود را نشان دهند.

۲. شیوه اجرای پژوهش

۲-۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر به روش مروری و از نوع سیستماتیک انجام شد.

۲-۲. جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری پژوهش، شامل پایان‌نامه‌های مقطع ارشد و دکتری، مقالات علمی-

پژوهشی و مقالات منتشر شده در همایش‌هایی است که در طول ده سال گذشته (۱۳۹۴-۱۳۸۴) با موضوعات روان‌شناختی در زمینه تک‌فرزندی در کشور ایران انجام شده است. منابع جست و جو عبارتند از: فهرست پایان‌نامه‌های ارشد و دکتری (با مراجعه به کتابخانه برخی دانشگاه‌ها)، مجله‌های علمی-پژوهشی حوزه روان‌شناسی، بانک منابع اطلاعاتی جهاد دانشگاهی و مرکز اسناد ایران (SID)، پایگاه پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایران داک)، بانک مرکز دانش (سیویلیکا) و جستجوی ساده در فهرست منابع پایان‌نامه‌ها و مقالات یافت شده. همچنین با هدف دستیابی به پژوهش‌هایی که به طور مستقیم به موضوع تک‌فرزندی پرداخته‌اند، کلیدواژه‌های «تک‌فرزند»، «چندفرزند»، «تک‌فرزندی»، «خواهر / برادر» انتخاب شد، در مرحله اول ۵۲۹ مدرک شناسایی شد. با حذف مدارک تکراری و نامرتب به حوزه مطالعات روان‌شناختی ۷۶ مدرک به دست آمد. همچنین حذف پژوهش‌های روان‌شناختی که ارتباط ضعیفی با هدف مطالعه داشت و کنار گذاشتن پایان‌نامه‌هایی که تبدیل به مقاله شده بودند، تعداد ۳۰ پژوهش انتخاب شد که مشخصات آنها در جدول «شماره ۱» بیان شده است.

جدول شماره ۱: مشخصات مدارک واجد شرایط برای ارزیابی

ردیف	عنوان تحقیق	پژوهشگران و سال پژوهش	مکان اجرا	نوع منبع
۱	مقایسه نظریه ذهن و پرخاشگری در کودکان تک‌فرزند و کودکان دارای خواهر و برادر	خورشیدی نژاد، روزان ۰۰، رفیعی‌نیا، پروین (۱۳۹۳)	تهران	پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه سمنان دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی
۲	Sibling, Family, and Social Influences on Children's Theory of Mind Understanding	Amenah, Shahacian. (۲۰۱۵)	استان فارس	Journal of Cross-Cultural Psychology, ۱۶-۱(۶) ۴۶.
۳	Theory of Mind and Siblings among Preschool Children	Farhadian, Mokhtar, Gazanizad, Neda, Shakerian, Ata. (۲۰۱۱)	سنندج	Asian Social Science, ۷(۳), ۲۳۱-۲۲۴
۴	مقایسه شناخت اجتماعی کودکان دختر خانواده‌های تک‌فرزند و چند فرزند ۵ و ۷ ساله شهر اصفهان	کریمیان، زهرا، شهبازی راد، افسانه، و حقیقی کرمانشاهی، مارال (۱۳۹۴)	اصفهان	دوفصلنامه علمی-پژوهشی شناخت اجتماعی، ۲۰، ۲۲-۳۴.
۵	بررسی شیوه فرزندپروری در خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند	علی دوستی، معصومه، و عنبری، زینب (۱۳۹۴)	اندیمشک	اولین همایش ملی علمی پژوهشی روان‌شناسی، علوم تربیتی و آسیب‌شناسی جامعه

ردیف	عنوان تحقیق	پژوهشگران و سال پژوهش	مکان اجرا	نوع منبع
۶	مقایسه سازگاری عاطفی، اجتماعی، آموزشی و همدلی مادران و دختران در بین دانش آموزان دختر تک‌فرزند و چند فرزند مقطع راهنمایی شهر تهران	بیاتی، فاطمه،، خسروی، زهره،، زندی پور، طیبه (۱۳۸۳)	تهران	پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه الزهراء. تهران
۷	مقایسه ابعاد مهارت‌های اجتماعی و ابعاد وابستگی در دختران تک‌فرزند و دختران غیر تک‌فرزند	رسولی، زهره،، کوروش نیا، مریم،، سهرابی، نادره (۱۳۹۳)	شیراز	پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد مرودشت
۸	مقایسه شیوه‌های فرزندپروری، اضطراب و کمال‌گرایی مادران دانش آموزان تک‌فرزند و چند فرزند مدارس ابتدایی شیراز	ذاکری مهر، ماه منیر،، حسینی، مریم،، سامانی، سیامک (۱۳۹۲)	شیراز	پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد مرودشت
۹	مقایسه استقلال عاطفی و دلبستگی نوجوانان خانواده‌های تک‌فرزندی و چند فرزندی مادران شاغل و غیر شاغل شهر شیراز	رضایی تزنگی، مریم،، حسینی، مریم،، برزگر، مجید (۱۳۹۲)	شیراز	پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد مرودشت
۱۰	مقایسه سبک‌های دلبستگی و اضطراب اجتماعی در فرزندان خانواده‌های تک‌فرزند و چند فرزند	ارشادی، رویا،، امامی پور، سوزان،، صالحی، مهدیه (۱۳۹۲)	تهران	پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد تهران. دانشکده روان‌شناسی
۱۱	مقایسه پرخاشگری و خودکارآمدی و خودتنظیمی دانش آموزان دختر خانواده‌های تک‌فرزند با خانواده‌های چند فرزند	وحدتی، فائقه،، جمالی فیروزآبادی، محمود (۱۳۹۴)	ارومیه	پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد تهران. دانشکده روان‌شناسی
۱۲	مقایسه فرایند و محتوای خانواده بین کودکان تک‌فرزند و بیش از دو فرزند پیش دبستانی	صفائیان، سمانه،، خیر محمد، رضائی،، و آذرمیدخت سهرابی، نادره	شیراز	اولین کنفرانس بین‌المللی روان‌شناسی و علوم رفتاری
۱۳	مقایسه ویژگی‌های شخصیت، خودکارآمدی، سازگاری و کمال‌گرایی دانش آموزان دختر تک‌فرزند و چندفرزند مقطع دبیرستان	میرغفوریان، زینب السادات،، شریفی درآمدی، پرویز،، و جدیدی، محسن (۱۳۹۳)	شاهرود	پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد شاهرود
۱۴	رابطه بین شیوه‌های فرزند پروری والدین با کمال‌گرایی و خودتنظیمی و مقایسه آن در دانش آموزان خانواده‌های تک‌فرزند و چند فرزند	فرنودیان، پرینسا،، اسدزاده، حسن،، و ابراهیمی قوام، صغری (۱۳۹۲)	تهران	فصلنامه علوم رفتاری، ۶(۵)، ۹۹ - ۱۲۰
۱۵	مقایسه مشکلات رفتاری کودکان در خانواده‌های تک‌فرزند و دو فرزند	ساطوریان، عباس،، طهماسیان، کارینه،، و احمدی، محمدرضا (۱۳۹۳)	یزد	روان‌شناسی دین، ۲۷(۷)، ۶۵-۸۰
۱۶	اختلال‌های رفتاری در کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند شهر تهران	سردارپور گودرزی، شاهرخ،، درخشان پور، فیروزه،، صدر، سعید،، و یاسمی، محمدتقی (۱۳۸۲)	تهران	اندیشه و رفتار، ۱(۹)، ۲۰-۲۶

ردیف	عنوان تحقیق	پژوهشگران و سال پژوهش	مکان اجرا	نوع منبع
۱۷	مقایسه مشکلات رفتاری در کودکان تک فرزند و چند فرزند با توجه به عوامل جمعیت شناختی والدین	مرادی، سمانه،، جباری، سوسن،، البرزی، محبوبه (۱۳۹۲)	شیراز	پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شیراز. دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی
۱۸	مقایسه طرح واره های والدی، سبک های فرزند پروری و اختلالات رفتاری فرزندان در خانواده های تک فرزند و چند فرزند	محبی راد، زینب،، کشاورزی ارشدی، فرناز،، و صالحی، مهدیه (۱۳۹۲)	تهران	پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد تهران. دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی
۱۹	مقایسه تحمل ابهام، احساس تنهایی و مسئولیت پذیری در فرزندان خانواده های تک فرزند و چند فرزند	قلعه برخوردار، فاطمه،، جمالی فیروزآبادی، محمود،، و هومن، حیدرعلی (۱۳۹۱)	تهران	پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد تهران. دانشکده روان شناسی
۲۰	مقایسه اعتماد به نفس، مهارت های اجتماعی و سبک های هویت در دانش آموزان خانواده های تک فرزند و چند فرزند	ایرانی، ویدا،، حسینی، مریم،، و سامانی، سیامک (۱۳۹۲)	شیراز	پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد مرودشت
۲۱	مقایسه استقلال عاطفی و احساس تنهایی بین دانش آموزان تک فرزند دبیرستان های شهر شیراز	آل منصور، لیلا (۱۳۹۳)	شیراز	نخستین همایش ملی علوم تربیتی و روان شناسی
۲۲	مقایسه تاب آوری نوجوانان خانواده های تک فرزند و بیشتر از یک فرزند	شقایق شیری، ولی اله،، و احمدی، محمدسعید (۱۳۹۴)	قزوین	کنفرانس بین المللی علوم انسانی، روان شناسی و علوم اجتماعی
۲۳	بررسی رابطه عزت نفس، کیفیت دبستگی و پرخاشگری در نوجوانان تک فرزند و چند فرزند	ملک زاده، آزاده (۱۳۹۴)	نامشخص	کنفرانس بین المللی علوم انسانی، روان شناسی و علوم اجتماعی
۲۴	بررسی مقایسه ای هوش هیجانی دانش آموزان تک فرزند با چند فرزند دبستان های روستای دخترانه ناحیه ۱ ارومیه سال تحصیلی ۹۴-۹۳	سامری، مریم،، و وفادار، مریم (۱۳۹۳)	ارومیه	کنفرانس بین المللی علوم انسان و مطالعات رفتاری
۲۵	مقایسه هوش معنوی در بین دانش آموزان تک فرزند و چند فرزند دبیرستان های شهر شاهرود	مهری نژاد، ابوالقاسم،، شریفی درآمدی، پرویز،، و کریمی، معصومه (۱۳۹۴)	شاهرود	دومین کنفرانس ملی و اولین کنفرانس بین المللی پژوهش های نوین در علوم انسانی
۲۶	مقایسه اعتماد به نفس دانش آموزان تک فرزند و چند فرزند	هاشم بیگی، الهه،، و سروقد، سیروس	شیراز	دومین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روان شناسی آسیب های اجتماعی و فرهنگی ایران
۲۷	مقایسه شادکامی دانش آموزان تک فرزند و چند فرزند	هاشم بیگی، الهه،، و سروقد، سیروس	شیراز	دومین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روان شناسی آسیب های اجتماعی و فرهنگی ایران
۲۸	مقایسه سازگاری اجتماعی دانش آموزان تک فرزند و چند فرزند	هاشم بیگی، الهه،، و سروقد، سیروس	شیراز	دومین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روان شناسی آسیب های اجتماعی و فرهنگی ایران

ردیف	عنوان تحقیق	پژوهشگران و سال پژوهش	مکان اجرا	نوع منبع
۲۹	مقایسه اعتماد به نفس، شادکامی و سازگاری اجتماعی دانش‌آموزان تک‌فرزند و چندفرزند	هاشم بیگی، الهه، و سروقد، سیروس	شیراز	دومین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روان‌شناسی آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران
۳۰	Comparison of social adjustment, self-worthiness and achievement motivation among only-child adolescents and adolescents with siblings	Oranous Ghotbinejad Bahreasemani and Zohreh Ostovar. (۲۰۱۵)	تهران	Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences. ۵ (۲) (۱۵۷۵-۱۵۸۳S)

بعد از استخراج منابع، تمامی آنها توسط دو ارزیاب با استفاده از چک‌لیستی براساس ملاک‌های درون‌گنجی مورد ارزیابی قرار گرفت. ملاک‌های درون‌گنجی عبارتند از: موضوع پژوهش شامل آثار روان‌شناختی تک‌فرزندی و چندفرزندی باشد؛ شرایط لازم از نظر روش‌شناسی (فرضیه‌سازی منطقی، روش تحقیق مناسب، حجم نمونه کافی و روش نمونه‌گیری مناسب، ابزار اندازه‌گیری معتبر و هنجاریابی شده، رعایت فرضیه‌های آماری، انتخاب درست روش تحلیل آماری و صحیح بودن محاسبات آماری) رعایت شده باشد؛ و بررسی به شکل گروهی صورت گرفته باشد.

جدول شماره ۲: نقد و ضعف ۲۱ مطالعه در فرایند ارزیابی

فراوانی نقد ارزیابان و نقاط ضعف مطالعات	توضیح نقد و ضعف
۱۸	بیان مسئله ضعیف (عدم به‌کارگیری نظریه منطقی یا مسئله‌سازی براساس پیشینه)
۱۸	ضعف در بررسی پیشینه
۳	عدم مقایسه تک‌فرزندی و چندفرزندی
۱۳	مشکل نمونه‌گیری و حجم نمونه
۱	ناکارآمدی ابزار (عدم اعتبار و روایی لازم، ابزار محقق ساخته)
۱۵	ضعف در تبیین منطقی یافته‌ها و محدودیت‌ها
۱۱	ضعف در منابع (عدم استفاده از منابع دست اول، استفاده از منابع روزنامه‌ای، ناقص بودن منابع)
۶	عدم رعایت اصول پژوهش و گزارش‌دهی

در نهایت ۹ پژوهش (اعم از پایان‌نامه و مقاله علمی) صلاحیت لازم برای بررسی مروری را کسب نمود و از مجموع ۳۰ پژوهشی که واجد شرایط ارزیابی بود، ۲۱ مورد از آنها توسط دو ارزیاب کنار گذاشته شد که ادله آن در جدول «شماره ۲» گزارش شده است.

شکل شماره ۱: روند نموداری جستجو

۳. یافته‌های پژوهش

پژوهش‌های روان‌شناختی تک‌فرزندی در کشور ایران، انگیزه‌ها و موضوعات مختلفی را شامل می‌شود. انگیزه در بخش عمده‌ای از بررسی‌ها، کنجکاوی برای تعیین وضعیت گروه تک‌فرزندان در یک یا چند متغیر خاص نسبت به کودکان دارای خواهر یا برادر است. همچنین برخی پژوهشگران و رای کنجکاوی ذهنی با در نظر گرفتن مبانی منطقی و در چارچوب یک نظریه رسمی درصدد فرضیه‌سازی پژوهش خود برآمده‌اند. موضوعات بررسی شده در ۹ پژوهش دارای صلاحیت لازم شامل نظریه ذهن، مهارت‌های اجتماعی، برخی ویژگی‌های شخصیتی و اختلال‌های رفتاری است. در ذیل هر موضوع به طور خلاصه مبانی نظری و در ادامه با ارائه نتایج پژوهش‌های انتخاب شده، نقدهای اختصاصی و عمومی آنها مطرح می‌شود.

۳-۱. نظریه ذهن

در دو دهه اخیر رویکرد نظریه ذهن^۱ یکی از جدیدترین مباحث در حیطه شناخت اجتماعی تلقی شده است. به طور کلی نظریه ذهن به درک اینکه چگونه افراد در یک موقعیت مشابه، به رغم داشتن تجربه یکسان، می‌توانند حالات ذهنی متفاوتی داشته باشند، توجه می‌کند. (لارسن، سندبرگ، و اسمیت، ۲۰۰۹)^۲ تحول فهم در کودکان یکی از زمینه‌های پژوهش نظریه ذهن است که به چگونگی درک کودک از ذهن خود و دیگران و شناخت جلوه‌های هیجانی دیگران اشاره دارد و محیط خانه، عوامل مرتبط با پویایی آن و تعاملات خانوادگی مؤثرترین عامل محیطی در تحول فهم کودکان شناسایی شده است. از این رو، علاوه بر تعامل با والدین، ارتباط با خواهر یا برادرها یکی از عوامل تسهیل‌کننده در تحول نظریه ذهن معرفی می‌شود (شاهیان، و همکاران، ۲۰۱۴).^۳ بنابراین مطالعات متعددی به بررسی تأثیر این نوع از تعاملات بر تحول شناختی کودک در قالب مدل تلاقی^۴ و مدل تعاملی^۵ پرداخته‌اند. سه پژوهش از مطالعات داخلی انتخاب شده در این مقاله با موضوع نظریه ذهن صورت گرفته است.

در پژوهش‌های داخلی مطالعه فرهادیان، مختاری و گازانیزاد و شاکریان (۲۰۱۱) نشان داد که عملکرد نظریه ذهن با افزایش اندازه خانواده افزایش پیدا می‌کند و کودکان با یک خواهر و برادر بزرگتر به طور معناداری نمرات بهتری نسبت به تک‌فرزندان دارند. اگرچه این پژوهش در تبیین مسئله و فرضیه‌سازی، به برخی مطالعات با نتایج متفاوت می‌پردازد، به تعداد کمی از یافته‌های جدید اشاره نموده و موفق به بیان هیچ کدام از مدل‌های نظری در این زمینه نشده است. از این رو، نویسندگان موفق نشده‌اند نتایج به دست آمده را متناسب با مدل‌های نظری و یافته‌های جدید تبیین نمایند. به لحاظ روش، پژوهش موفق به کنترل متغیر سن، معلولیت و رشد شناختی در کودکان و محاسبه تأثیر مؤلفه میزان تحصیلات والدین شده است. نمونه‌گیری تصادفی، استفاده از طبقات مختلف اجتماعی- اقتصادی در نمونه و همگن نمودن افراد از مزایای این بررسی است، اما گزارش

1. Theory of mind
2. Larsson, M., Sandberg, A. D., & Smith, M.
3. Shahaieian, A., & et al
4. Coufluence model
5. Interactive theory

هنجاریابی ابزارهای مطالعه از مطلوبیت کافی برخوردار نیستند و عاملی برای تهدید اعتبار و روایی داده‌های به دست آمده می‌باشد. در یافته‌های پژوهش از آنجا که نتایج عملکرد نظریه ذهن تک‌فرزندان در مقایسه با کودکانی که دارای خواهر برادر بزرگتر و کودکانی که خواهر برادر کوچکتر دارند، متفاوت است، بنابراین لازم است در گزارش حجم نمونه تعداد کودکانی که خواهر برادر بزرگتر یا کوچکتر دارند، بیان شود.

دومین مطالعه صورت گرفته (خورشیدی‌نژاد، و رفیعی‌نیا، ۱۳۹۳) در نظریه ذهن تک‌فرزندان و کودکان دارای خواهر و برادر نشان می‌دهد که کودکان تک‌فرزند در سطح اول نظریه ذهن عملکرد پایین‌تری دارند. اگرچه این پژوهش موفق به بیان نظریه‌های مطرح در موضوع شده، در انتخاب جامعه مورد مطالعه دچار لغزش است. پژوهش‌های تحول نظریه ذهن نشان می‌دهد که رابطه بین عملکرد کودکان در نظریه ذهن و افراد تأثیرگذار، تحت تأثیر عامل تعدیل‌کنندگی سن قرار می‌گیرد (اسلاتر، و همکاران، ۲۰۱۵). در طول سال‌های پیش دبستانی، زندگی اجتماعی و بهزیستی هیجانی کودکان در درجه اول تحت تأثیر تعاملات والدین و خواهر و برادران قرار دارند (مک‌آلستر، و پترسون، ۲۰۱۳). اما با ورود کودک به مدرسه تأثیر همسالان، فراوان‌تر، پیچیده‌تر و مستقل از نظارت بزرگسالان می‌شود (روبین، و همکاران، ۲۰۰۶). از این رو، عملکرد نظریه ذهن در کودکان دبستانی به میزان زیادی متأثر از روابط با همسالان است (اسلاتر، دنیس، و پریچارد، ۲۰۰۴). پس انتظار می‌رود افراد مؤثر در عملکرد نظریه ذهن قبل از سن مدرسه (والدین و خواهر برادران) و بعد از سن مدرسه (همسالان در مدرسه) متفاوت باشند. در پژوهش خورشیدی‌نژاد و رفیعی‌نیا (۱۳۹۳) با توجه به اینکه موضوع مطالعه، مقایسه نظریه ذهن کودکان تک‌فرزند و کودکان دارای خواهر و برادر است، به منظور کنترل نقش تأثیرگذار همسالان، جامعه آماری مناسب برای این پژوهش، کودکان قبل از سن دبستان است، حال آنکه جامعه آماری کودکان دبستانی (۷-۱۱ سال) انتخاب شده است. البته تبیین مناسب مسئله، معرفی مدل‌های نظری موضوع و استفاده از ابزار هنجاریابی شده از ویژگی‌های بارز در این پژوهش به شمار می‌آید.

1. Slaughter, V., & et al
2. McAlister, A., & Peterson, C.
3. Rubin, K. H., & et al
4. Slaughter, V., Dennis M. J., & Pritchard, M.

سومین مطالعه داخلی، پژوهش کریمیان، شهبازی راد و حقیقی کرمانشاهی (۱۳۹۴) در موضوع شناخت اجتماعی تک فرزندان است که با بررسی نظریه ذهن صورت گرفته است. این پژوهش نشان داد که شناخت اجتماعی در کودکان خانواده‌های چندفرزند بیشتر از خانواده‌های تک‌فرزند است. از نقاط قوت این مطالعه، فرضیه‌سازی براساس مبانی نظری موضوع، کنترل متغیر جنسیت و دقت در اجرای پژوهش است. عدم موفقیت پژوهش در بررسی مطالعات داخلی، نقطه ضعف این مطالعه است و ادعای اینکه «تاکنون در ایران پژوهشی که در آن به بررسی ارتباط تعداد فرزندان و شناخت اجتماعی پرداخته باشد، صورت نگرفته است»، نشانگر ضعف بررسی ادبیات پژوهشی داخلی است.

جدول شماره ۳: وضعیت تک‌فرزندان در مقایسه با کودکان دارای خواهر و برادر در نظریه ذهن

مشخصات مطالعه (نویسنده مسئول، سال انتشار، جامعه مورد مطالعه، شهر)	حجم نمونه	وضعیت تک‌فرزندان و کودکان دارای خواهر یا برادر در نظریه ذهن
خورشیدی‌نژاد، ۱۳۹۳، ۷ تا ۱۱ سال، تهران	۷۳	برتری کودکان دارای خواهر یا برادر
فرهادیان، ۲۰۱۱، پیش دبستانی، سنندج	۱۶۳	برتری کودکان دارای خواهر یا برادر
شهبازی راد، ۱۳۹۴، ۵ تا ۷ سال، اصفهان	۸۰	برتری کودکان دارای خواهر یا برادر

مطابق داده‌های جدول «شماره ۳»، یافته‌های سه پژوهش، دارای صلاحیت مرور با تجمیع حجم نمونه (به تعداد ۳۱۶ نفر) نشانگر برتری کودکان دارای خواهر/ برادر در موضوع نظریه ذهن در مقایسه با کودکان تک‌فرزند است.

۲-۳. روابط اجتماعی

تصور محروم شدن تک‌فرزندان از گسترش مهارت‌های اجتماعی از جمله دلیل‌هایی است که در پژوهش‌ها علیه تک‌فرزندی مطرح می‌شود (وینهون، وورکویتن، ۱۹۸۹). کلودی^۲ (۱۹۸۴)، به نقل از لام، (۱۹۹۱) گزارش داد که تک‌فرزندان زمان بیشتری را صرف فعالیت‌های انفرادی می‌کنند و نسبت به کسانی که خواهر و برادر دارند، زمان کمتری را به فعالیت‌های گروهی اختصاص می‌دهند. همسو با این یافته، ترنت و اشپیتز^۳ (۲۰۱۲) نشان دادند که بزرگسالانی که بدون خواهر و برادر هستند در مقایسه با بزرگسالانی که خواهر و برادر دارند، کمتر درگیر فعالیت‌های

1. Veenhoven R., & Verkuyten, M.
2. Claudy
3. Trent, K., & Spitze, G. D.

اجتماعی می‌شوند و تعامل کمتری با بستگان خود دارند. به طور کلی فرضیه‌ها در روابط اجتماعی تک‌فرزندان و کودکان دارای خواهر یا برادر در قالب دو مدل رقت منابع^۱ و تقویت منابع^۲ مطرح می‌شود. در پژوهش حاضر یک پژوهش با موضوع مقایسه روابط اجتماعی، صلاحیت مرور را دریافت کرد.

پژوهش رسولی، کورشنیا و سهرابی (۱۳۹۳) نشان داد که بین مهارت‌های اجتماعی کودکان تک‌فرزند و بیش از دو فرزند تفاوت معناداری وجود ندارد. استفاده انحصاری از داده‌های خودگزارشی و عدم اندازه‌گیری مهارت‌های اجتماعی کودکان، از طریق شخص ثالث، ضعف این پژوهش است؛ چرا که ممکن است کودکان از مهارت‌های اجتماعی خود بی‌اطلاع باشند و ارزیابی مهارت‌های اجتماعی از ناحیه شخص ثالث مفیدتر است. از این رو، برخی پیشنهاد می‌کنند که علاوه بر جمع‌آوری اطلاعات از خود افراد، گزارش والدین و معلم‌ها نسبت به مهارت‌های اجتماعی کودکان ثبت شود (داونی، و کندرن، ۲۰۰۴). همچنین اگرچه در پژوهش، برخی متغیرهای مزاحم (جنسیت، طلاق و فوت والدین) کنترل شده است، اما یکی از استدلالات قدیمی در تک‌فرزندی و چندفرزندی پایین بودن سطح اجتماعی و اقتصادی والدین چندفرزند است (گوا، و ونوی، ۱۹۹۰، به نقل از داونی، و کندرن، ۲۰۰۴). بنابراین، برای رفع نگرانی نسبت به وضعیت اجتماعی و اقتصادی والدین لازم است که متغیرهای چون میزان تحصیلات، درآمد و اشتغال والدین کنترل شود که در پژوهش مذکور چنین متغیرهایی کنترل نشده است.

۳-۳. ویژگی‌های شخصیت

از آنجا که سرمایه‌گذاری و انتظار والدین با توجه به ترتیب توالد فرزندان متفاوت است، انتظار می‌رود که در شکل‌گیری شخصیت کودکان تأثیر گذاشته و تفاوت‌هایی را در صفات شخصیتی آنها ایجاد نماید. دلیل این تفاوت برخورداری هر کودک از سطوح مختلف منابع و سرمایه‌گذاری والدین در دوران فرزندپروی است (سان‌ها، و لیانتام، ۲۰۱۱). اگرچه نظریه‌های شخصیت در خصوص ترتیب توالد کودکان مطرح شده است و در زمره این نظریات صفات

1. Model Resource Dilution
2. Model Resource Augmentation
3. Downey, D. B., & Condron, D. J.
4. Sun, H. T., & Lian, T. C.

شخصیتی تک‌فرزندان مطرح می‌شود، دامنه پژوهش‌های شخصیت، به نفع تک‌فرزندی و به ضرر تک‌فرزندی گسترده است. همچنین نظریات متعددی مانند نظریه ترتیب توالد آدلر، نظریه خَلع^۱ و یافته‌های فالبو در این زمینه مطرح می‌باشند.

در مطالعات داخلی، پژوهش‌فرزندان، اسدزاده و ابراهیمی قوام (۱۳۹۲) نشان داد که بین شیوه‌های فرزندپروری با ویژگی‌های شخصیتی کمال‌گرایی و خودتنظیمی در خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند تفاوت وجود دارد. یافته‌ها نشان داد که میانگین خانواده‌های تک‌فرزند از خانواده‌های چندفرزند نه فقط در برخی شاخص‌های فرزندپروری، بلکه بین ابعاد کمال‌گرایی خودگرا و جامعه‌گرا به طور معناداری بالاتر است. از آنجا که کمال‌گرایی گرایش فرد به داشتن مجموعه‌ای از معیارهای بالا و افراطی و تمرکز بر شکست‌ها و نقص‌ها در عملکرد است، بالا بودن این ویژگی شخصیتی در تک‌فرزندان، نشانگر تأثیر حجم خانواده است.

دومین مطالعه داخلی، به مقایسه برخی ویژگی‌های شخصیتی تک‌فرزندان و کودکان دارای خواهر و برادر توسط میرغفوریان، شریفی درآمدی و جدیدی (۱۳۹۳) صورت گرفته است. این مطالعه در مورد ویژگی‌های پنج عاملی شخصیت نشان داد که انعطاف‌پذیری، دلبدیربودن، خودکارآمدی، سازگاری اجتماعی و سازگاری تحصیلی در دانش‌آموزان چندفرزند بالاتر از تک‌فرزندان است. از لحاظ روان‌نژندی، برون‌گرایی، با وجدان بودن، سازگاری عاطفی تفاوتی میان گروه‌های مقایسه وجود ندارد. در معیار کمال‌گرایی بین دو گروه دانش‌آموزان تک‌فرزند و چندفرزند نسبت به دو مؤلفه انتظارات والدینی و شک و تردید درباره اعمال، تفاوت معنادار وجود دارد؛ انتظارات والدینی و شک و تردید درباره اعمال در دانش‌آموزان تک‌فرزند بالاتر از چندفرزندان است و بین این دو گروه در مؤلفه‌های نگرانی و دغدغه، معیارهای شخصی، انتقادگرایی والدین، و نظم و سازمان‌دهی تفاوتی وجود ندارد. استفاده از ابزار هنجار شده مناسب و رعایت پیش‌فرض‌های آماری لازم در تحلیل واریانس (چندخطی و تک‌خطی)؛ بررسی داده‌های پرت، نرمالینه، کجی و کشیدگی؛ یکسانی ماتریس واریانس-کوواریانس و همگنی واریانس‌ها) از نقاط قوت این پژوهش است

1. dethronement theory

که نشانگر اعتبار یافته‌های به دست آمده است، اما عدم موفقیت در دسته‌بندی نظریات متناسب با موضوع تک‌فرزندی و چندفرزندی از نقاط ضعف پژوهش به شمار می‌آید.

جدول شماره ۴: وضعیت تک‌فرزندان در مقایسه با کودکان دارای خواهر/برادر در برخی از

ویژگی‌های شخصیتی

مشخصات مطالعه (نویسنده مسئول، سال انتشار، جامعه مورد مطالعه، شهر)	حجم نمونه	ویژگی‌های شخصیتی	وضعیت تک‌فرزندان و کودکان دارای خواهر/برادر	
فرنودیان، ۱۳۹۲، دختران دبیرستانی، تهران	۴۸۶	کمال‌گرایی	برتری تک‌فرزندان	
		خودتنظیمی	تفاوت معناداری وجود ندارد	
		خودکارآمدی	برتری کودکان دارای خواهر/برادر	
میرغفوریان، ۱۳۹۳، دختران دبیرستانی، شاهرود	۲۰۰	برخی از ویژگی‌های شخصیتی	دلپذیر بودن	برتری کودکان دارای خواهر/برادر
			انعطاف‌پذیری	برتری کودکان دارای خواهر/برادر
			برونگرایی	تفاوت معنادار وجود ندارد
			روان‌رنجورخویی	تفاوت معنادار وجود ندارد
		باوجدان بودن	تفاوت معنادار وجود ندارد	
		سازگاری (اجتماعی، هیجانی، تحصیلی)	برتری کودکان دارای خواهر/برادر	
		کمال‌گرایی	برتری تک‌فرزندان	

داده‌های جدول «شماره ۴» نشان می‌دهد که کودکان دارای خواهر و برادر در مقایسه با تک‌فرزندان، در برخی ویژگی‌های مثبت شخصیتی امتیاز بیشتری کسب نموده‌اند. همچنین نمره کمال‌گرایی در تک‌فرزندان نسبت به کودکان دارای خواهر/برادر بیشتر است.

۳-۴. اختلالات رفتاری

همانند تعامل والدین، روابط خواهر و برادر یک محیط اجتماعی مهم برای کودکان مبتلا به ADHD فراهم می‌کند. در این رابطه کودکان مبتلا، غلبه بر مشکلات را باید یاد بگیرند؛ زیرا آنها از یک رابطه آزردهنده خواهر و برادری خلاصی پیدا نمی‌کنند. بخشی از مطالعات صورت گرفته در کودکان مبتلا به ADHD نشان می‌دهد که روابط خواهر و برادری با قالب‌های مختلفی در تحول این کودکان تأثیرگذار است. (نیومن^۱، ۱۹۹۴، به نقل از میکامی، و پیفینر^۲،

1. Newman
2. Mikami, A.Y., & Piffner, L.J.

۲۰۰۸). تحقیقات طولی نشان داد که روابط مثبت خواهر و برادری پیش‌بینی‌کننده سطوح پایین‌تری از آسیب‌های روانی و بهبودبخش مهارت‌های اجتماعی برای کودکان مبتلاست (برودی^۱، ۲۰۰۴). از سوی دیگر، برخی مطالعات آثار منفی رابطه خواهر- برادری را در اختلالات رفتاری مطرح نموده‌اند. برای مثال رفتار انحرافی خواهر یا برادر پیش‌بینی‌کننده افزایش مصرف الکل و سوء مصرف دارو در نوجوانان است (وایتمن، جنسن، و مگز، ۲۰۱۳). با این وجود به نظر می‌رسد کیفیت روابط خواهر برادری با سازگاری کودکان مبتلا به اختلال‌های رفتاری ارتباط دارد.

پژوهش‌های داخلی در بررسی اختلالات رفتاری تک‌فرزندان و چندفرزندان یافته‌های متفاوتی را گزارش نموده‌اند. نتایج سردارپور گودرزی و همکاران (۱۳۸۲) نشان داد که فراوانی اختلال سلوک و اختلال کمبود توجه-بیش‌فعالی و سایر اختلال‌های رفتاری در کودکان خانواده‌های چندفرزند به مراتب بیشتر از تک‌فرزند می‌باشد، ولی نتایج پژوهش مرادی، جباری و البرزی (۱۳۹۲) از عدم معناداری در این زمینه حکایت دارد. از سوی دیگر ساطوریان، طهماسبیان و احمدی (۱۳۹۳) در پژوهشی نشان دادند که مشکلات رفتاری (اعم از مشکلات برونی‌سازی و درونی‌سازی) میان تک‌فرزندها بیشتر از دو فرزندهاست.

چون تشخیص اختلال رفتاری توسط درمانگر متخصص با مصاحبه بالینی باید صورت گیرد و هیچ‌کدام از سه پژوهش مطرح شده به‌طور بالینی در کلینیک درمانی صورت نگرفته است، ممکن است تفاوت نتایج به دست آمده ناشی از تفاوت ابزار باشد. همچنین به نظر می‌رسد نتایج پژوهش سردارپور گودرزی و همکاران (۱۳۸۲) تحت تأثیر اثر آزمونگر قرار گرفته است؛ چرا که مؤلفان ضرورت و هدف پژوهش را چنین مطرح نموده‌اند:

دلایل زیادی برای افزایش رشد جمعیت جوان در کشور ما مطرح است. گرچه شرایط اقتصادی و نگرش مثبت نسبت به روش‌های ضدبارداری از عوامل بازدارنده این رشد بوده است، با وجود این، برخی باورها موجب تداوم این رشد می‌گردد. به نظر می‌رسد از دیرباز یک ترس عمومی و یک باور نادرست در رابطه با «داشتن تنها یک فرزند» در میان عامه مردم وجود داشته است و بسیاری از خانواده‌های طبقه متوسط ایران تنها به علت جلوگیری از تنهایی و به اصطلاح «لوس شدن» تنها فرزند

1. Brody, G. H.

2. Whiteman, S.D., Jensen, A.C., & Maggs, J.L.

خود اقدام به بارداری دوباره می‌کنند. بدین معنی که تک فرزند بودن را عامل خطری برای گرفتار شدن فرزندان به اختلال‌های رفتاری می‌دانند. اصلاح چنین باورهایی تنها با پند دادن ممکن نیست. انجام پژوهش و آگاه‌سازی جامعه برپایه یافته‌های پژوهشی گام مهمی در راستای کاستن از رشد جمعیت و شمار فرزندان خواهد بود.

(سرداریور گودرزی و همکاران، ۱۳۸۲)

با توجه به متن بالا در تبیین ضرورت پژوهش، استناد به وجود باورهای غلط و ترس عمومی در میان خانواده‌های طبقه متوسط ایران ادعای بدون دلیلی است. از سوی دیگر ایجاد کندهی در روند رشد جمعیت و شمار فرزندان نشانگر جهت‌دار بودن هدف در این بررسی است. همچنین در قسمت بحث، مؤلفان یافته‌های خود را همخوان با نتایج به دست آمده از پژوهش کالوین و همکاران^۱ (۱۹۹۸) مطرح می‌کنند، حال آنکه موضوع پژوهش کالوین و همکاران اختلال سلوک است و پژوهش سرداریور گودرزی و همکاران (۱۳۸۲) تفاوت معناداری را در این زمینه مطرح نمی‌کند و اگر تفاوتی در اختلال کمبود توجه - بیش‌فعالی مشاهده شده، مرتبط با موضوع پژوهش کالوین و همکاران (۱۹۹۸) نیست.

جدول شماره ۵: وضعیت تک‌فرزندان در اختلال‌های رفتاری در مقایسه با کودکان دارای خواهر یا برادر

مشخصات مطالعه (نویسنده مسئول، سال انتشار، جامعه مورد مطالعه، شهر)	حجم نمونه	وضعیت تک‌فرزندان و کودکان دارای خواهر یا برادر در اختلالات رفتاری
سرداریور گودرزی (۱۳۸۲). دانش‌آموزان ابتدایی، تهران	۸۳۷	بالا بودن اختلالات رفتاری چند فرزندان
مرادی (۱۳۹۲). دانش‌آموزان ابتدایی، شیراز	۱۱۴۸	عدم معناداری رابطه تک‌فرزندی و چندفرزندی با اختلالات رفتاری
ساطوریان (۱۳۹۳). دانش‌آموزان ابتدایی، یزد	۳۰۸	بالا بودن اختلالات رفتاری تک‌فرزندان

۳-۵. کیفیت پژوهش

ضعف روش پژوهش یکی از نقدهای عمومی مطالعات دارای صلاحیت مرور است و موجب تفاوت یافته‌ها در پژوهش‌های تک‌فرزندی است. مشکلات نمونه‌گیری و حجم نمونه، عدم توجه به متغیرهای مزاحم و منحصر شدن در یک خط از پژوهش‌های تک‌فرزندی از جمله مواردی است که در کیفیت پژوهش‌ها اثر گذاشته است. در ۹ مطالعه دارای صلاحیت مرور، ناهمگن بودن نمونه‌ها، عدم تناسب میان تعداد تک‌فرزندان و کودکان دارای همشیر و

تفاوت بارز در حجم نمونه مشاهده می‌شود. از سوی دیگر بسیاری از یافته‌های نسبت داده شده به تک‌فرزندان از تحقیقات بر روی فرزندان اول خانواده درون‌یابی شده است. حال آنکه تک‌فرزند در طول یک مسیر معین از زندگی تک‌فرزند است نه اینکه در آغاز مسیر تک‌فرزند قلمداد شود. از این رو، لازم است در انتخاب نمونه به تفاوت میان تک‌فرزند و نخست‌زادگان توجه شود. چنانکه برخی پژوهش‌ها تفاوت‌هایی را میان تک‌فرزندان و فرزندان نخست خانواده نشان داده‌اند (ایکستین، و همکاران، ۲۰۱۰).

با بررسی مقالات دارای صلاحیت مرور، مشخص شد غیر از ۲ مورد که جامعه آماری آنها نوجوانان هستند، بقیه در مقطع کودکی صورت گرفته است. اما باید توجه داشت در موضوع تک‌فرزندی نتایج مثبت یک مقطع سنی به این معنا نیست که تک‌فرزندی در مقطع سنی دیگر، نقطه ضعف نباشد (وینهوون، و ورکوینن، ۱۹۸۹). از این رو، نتایج مثبت یا منفی تک‌فرزندی را در یک مقطع سنی به مقاطع قبلی و بعدی نمی‌توان تسری داد. بنابراین، برای فهم مناسب و ارتباط میان مقاطع سنی، بررسی موضوع تک‌فرزندی در قالب پژوهش طولی مفید است.

یکی از عمده‌ترین خلأهای موجود پژوهش‌های تک‌فرزندی در کشور ایران، کافی نبودن کنترل نسبت به متغیرهای مزاحم است. کنترل وضعیت اجتماعی و اقتصادی براساس تحصیلات والدین، نوع شغل و درآمد خانواده و سطح پایبندی مذهبی والدین از جمله متغیرهایی است که در کسب و توسعه مهارت‌های اجتماعی فرزندان مؤثر است (داونی، و کدرن، ۲۰۰۴). بررسی تجربه طلاق والدین در تک‌فرزندان نشان داده است که تحمل رنج و استرس جدایی والدین در تک‌فرزندان نسبت به کودکان طلاق دارای خواهر و برادر شدیدتر است (دروفمن، و جکوبز، ۲۰۱۵). همچنین به کارگیری مهارت‌های فرزندپروری و افزایش سن والدین عواملی است که در پختگی و خبرگی والدین نسبت به کیفیت تعامل و موفقیت کودک مؤثر است. بنابراین، همانطور که داونی و کدرن (۲۰۰۴) ضرورت بررسی میزان رضامندی والدین را در پژوهش‌های تک‌فرزند مطرح نموده‌اند، بررسی وضعیت طلاق، میزان آشنایی و به کارگیری مهارت‌های فرزندپروری و سطح خبرگی والدین در این پژوهش‌ها لازم است.

1. Eckstein, D., & et al
2. Dorfman, D., & Jacobs, I.

با آنکه سه خط پژوهشی در بررسی ادبیات موضوع تک‌فرزندی مشاهده می‌شود، اما از ۹ پژوهشی که صلاحیت مرور دارند، فقط یک مورد به بررسی شیوه‌های فرزندپروری در خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند پرداخته است. از این رو، مقایسه تک‌فرزندی با چندفرزندی در موضوعات دیگر، تأثیر تک‌فرزندی بر والدین و بر ساختار خانواده از عمده موضوعات غفلت شده در این زمینه است.

جدول شماره ۶: کیفیت پژوهش‌ها دارای صلاحیت مرور

موضوع کلی	مشخصات مطالعه (نویسنده مسئول، سال انتشار)	حجم نمونه	تک‌فرزندان و دارای همشیر		مقطع سنی	کنترل متغیرهای مزاحم	خط پژوهش
			تک‌فرزند	دارای همشیر			
	خورشیدی‌نژاد، ۱۳۹۳	۷۲	۳۴	تک‌فرزند	دبستان	جنس، هوش، سن، عدم مشکل جسمانی، عدم تجربه جدایی والدین	مقایسه تک‌فرزندی با چندفرزندی
			۳۹	دارای همشیر			
نظریه ذهن	فرهادیان، ۲۰۱۱	۱۶۳	۱۰۰	تک‌فرزند	کودکان ۴۳ تا ۶۶ ماهه	جنس، معلولیت و تأخیر رشد شناختی در کودکان، تحصیلات والدین، درآمد خانواده	مقایسه تک‌فرزندی با چندفرزندی
			۶۳	دارای همشیر			
	شهبازی‌راد، ۱۳۹۴	۸۰	۴۰	تک‌فرزند	کودکان ۵ تا ۷ سال	جنس، ترتیب تولد	مقایسه تک‌فرزندی با چندفرزندی
			۴۰	دارای همشیر			
روابط اجتماعی	رسولی، ۱۳۹۳	۳۴۱	۱۰۴	تک‌فرزند	دبیرستان دوره اول	جنس	مقایسه تک‌فرزندی با چندفرزندی
			۲۳۷	دارای همشیر			
ویژگی‌های شخصیتی	فرنودیان، ۱۳۹۲	۴۸۶	۱۶۸	تک‌فرزند	دوره دوم دبیرستان	جنس	تک‌فرزندی و خانواده
			۳۱۸	دارای همشیر			
	میرغفوریان، ۱۳۹۳	۲۰۰	۱۰۰	تک‌فرزند	دوره دوم دبیرستان	جنس، سن، رشته تحصیلی، منطقه سکونت	مقایسه تک‌فرزندی با چندفرزندی
			۱۰۰	دارای همشیر			
	سرداری‌پور‌گودرزی، ۱۳۸۲	۸۳۷	۴۲۲	تک‌فرزند	ابتدایی	پایه تحصیلی، سن، جنس کودک، سطح تحصیلات والدین، وضعیت شغلی مادر و تجربه جدایی والدین	مقایسه تک‌فرزندی با چندفرزندی
			۴۱۵	دارای همشیر			
اختلالات رفتاری	مرادی، ۱۳۹۲	۱۱۴۸	۲۰۱	تک‌فرزند	ابتدایی	سن، جنس، ترتیب تولد و پایه تحصیلی کودکان. سن، تحصیلات و شغل والدین	مقایسه تک‌فرزندی با چندفرزندی
			۸۴۷	دارای همشیر			
	ساطوریان، ۱۳۹۳	۳۰۸	۱۶۳	تک‌فرزند	ابتدایی	---	مقایسه تک‌فرزندی با چندفرزندی
			۱۴۵	دارای همشیر			

۴. بحث و نتیجه‌گیری

اگرچه یکی از مطالبات والدین، جامعه‌نخبگانی و سیاست‌مداران تعیین نتیجه‌ای متقن در خصوص تک‌فرزندی است، اما با مرور پژوهش‌های موضوع تک‌فرزندی در ایران (۱۳۸۴-۱۳۹۴) خلأها و نواقصی مشاهده می‌شود. از این رو، ارائه نتیجه معتبر از پژوهش‌های داخلی که مطالبه والدین و متخصصان را تأمین کند، زود هنگام است؛ چراکه مشکلاتی در فرضیه‌سازی و تبیین یافته‌ها، نبود نظریه بومی و غفلت از دیگر جنبه‌های موضوع تک‌فرزندی در پژوهش‌های انجام شده وجود دارد. بنابراین با توجه به لزوم پژوهش‌های بیشتر در این زمینه، نتایج پژوهش‌ها در خصوص برتری هریک از تک‌فرزندان یا کودکان دارای خواهر یا برادر در موضوعات بررسی شده (نظریه ذهن، ویژگی‌های شخصیت، روابط اجتماعی و اختلالات رفتاری) ارائه می‌شود و راهکارهایی در راستای فرضیه‌سازی متناسب با جامعه ایرانی ارائه می‌شود.

مقایسه نتایج ۳ پژوهش صورت گرفته در خصوص نظریه ذهن حکایت از بالا بودن امتیاز کودکان دارای خواهر یا برادر می‌کند. در موضوع ویژگی‌های شخصیتی، اگرچه مقایسه تک‌فرزندان و کودکان دارای همشیر در ویژگی‌های برون‌گرایی، روان‌رنجورخویی، باوجدان بودن و خودتنظیمی تفاوت معناداری را نشان نداد، برتری کودکان دارای خواهر یا برادر در ویژگی دلبذیر بودن، انعطاف‌پذیر بودن و خودکارآمدی نشانگر برتری خصوصیات مثبت شخصیتی آنهاست، در حالی که کمال‌گرایی به مثابه خصوصیت منفی، برتری معنادار در تک‌فرزندان دارد. از این رو، می‌توان گفت کودکان دارای خواهر یا برادر در نظریه ذهن و ویژگی‌های مثبت شخصیتی از تک‌فرزندان برتر می‌باشند. نتایج پژوهش‌ها در نظریه ذهن و ویژگی‌های شخصیتی در راستای مطلوبیت افزایش فرزندآوری است. این نتایج همسو با یافته‌های دینی پناهی (۱۳۹۵) است که فرزندآوری و فرزندپروری را عاملی در راستای شکوفایی استعدادها، رشد اجتماعی و تقویت روابط اجتماعی براساس مستندات دینی تحلیل نموده‌اند.

کامبود پژوهش با موضوع روابط اجتماعی تک‌فرزندان و ناکارآمدی داده‌های به دست آمده در اختلال رفتاری (داده‌ها بدون اینکه تشخیص بالینی صورت گرفته باشد، فقط از

مقیاس به دست آمده) مانع از ارائه نتیجه در راستای مطالبه والدین و متخصصان می‌شود. از این رو، نتیجه‌گیری مقاله بیشتر بر ارائه راهکار در راستای فرضیه‌سازی تمرکز می‌کند.

۱-۴. نظریه‌های مناسب در فرضیه‌سازی

اگرچه دامنه موضوعات در پژوهش‌های تک‌فرزندی متعدد است، اما از عمده‌ترین خلأهای موجود پژوهش‌های تک‌فرزندی در کشور ایران، نبود فرضیه‌های منطقی، ضعف ادبیات پژوهش و عدم تبیین نظری یافته‌های پژوهشی است. با توجه به پژوهش فالبو و پولیت (۱۹۸۶) این ضعف در بسیاری از پژوهش‌های تک‌فرزندی وجود دارد و منحصر به کشور ما نمی‌شود. نظریه‌های روان‌شناختی موجود در تدوین فرضیه‌ها و تبیین یافته‌ها را می‌توان به سه گروه تقسیم نمود.

اول) ظرفیت مؤثر خواهر/ برادری: وجود مفهوم خواهر/ برادری در مطالعات گویای اهمیت آن در کسب تجارب مهم زندگی است. از این رو، رویکرد تعاملی در تحول نظریه ذهن و مدل تقویت منابع در ارتباطات اجتماعی، کاربرد فرضیه‌سازی و تبیین‌گری یافته‌ها در زمینه پژوهش‌های مقایسه‌ای بین تک‌فرزندی و چندفرزندی را دارند.

دوم) منحصربه‌فرد بودن موقعیت تک‌فرزندی: نظریه ترتیب توالد آدلر، یافته‌های سالوی و نظریه خلع بر منحصربه‌فرد بودن موقعیت تک‌فرزندان دلالت دارد. اگرچه خاستگاه این نظریات بررسی ویژگی‌های شخصیت تک‌فرزندان است، نبود خواهر و برادر، موقعیت منحصربه‌فردی را در شکل‌گیری و رشد جنبه‌هایی چون سلامت و آسیب‌شناسی تک‌فرزندان فراهم می‌آورد. از این رو، این نظریه‌ها در فرضیه‌سازی و تبیین نتایج پژوهش‌ها در زمینه شخصیت، سلامت و آسیب‌شناسی کاربرد دارند.

سوم) روابط زمینه‌ساز والدین: فالبو با پژوهش‌های متعدد تک‌فرزندان را گروهی منحصر به فرد و متأثر از روابط والدین معرفی می‌کند. فالبو و پولیت (۱۹۸۶) با انجام فراتحلیل بر روی ۱۱۵ مطالعه، نامعتبر بودن دیدگاه‌های منفی در مورد تک‌فرزندان را نتیجه می‌گیرند. نتایج این فراتحلیل نشان داد که تک‌فرزندان در برخی تجارب همانند فرزندان اول و آخر خانواده می‌باشند، ولی در عین حال منحصر به فرد هستند. فالبو غنای رابطه والدین با تک‌فرزندان را عاملی برای افزایش انگیزه پیشرفت و موفقیت تحصیلی تک‌فرزندان قلمداد می‌کند، اما

معتقد است که فزون سرمایه‌گذاری والدین تک‌فرزند نتایج نامطلوبی چون وابستگی و خودخواهی ایجاد می‌کند (فالبو، ۲۰۱۲، به نقل از مک منمین^۱، ۲۰۱۳؛ فالبو، و پولیت، ۱۹۸۶). اگرچه فالبو نقش مؤثر خواهر یا برادر را در رشد کودک انکار نمی‌کند، با توجه به بسترساز بودن والدین در زندگی تک‌فرزندان، مدل نوع روابط والدین با تک‌فرزند را جایگزین خواهر یا برادری می‌کند (فالبو، کیم، و چن، ۲۰۰۹).

در تدوین مسئله پژوهشی نه تنها نظریات روان‌شناختی، بلکه بهره‌گیری از ایده‌های دینی مؤثر است. آثار روان‌شناختی متعددی با موضوع فرزندآوری و فرزندپروری در دین اسلام مطرح شده است. برخی پژوهشگران (پناهی، ۱۳۹۵) موضوعاتی چون پایداری خانواده، رضایتمندی از زندگی، تأمین بهداشت روان، توسعه رزق، رشد اجتماعی، افزایش مهارت، شکوفایی استعدادها، کسب معنویت و رضایت الهی، تقویت روابط اجتماعی و... را از آثار روان‌شناختی فرزندآوری در متون دینی مطرح نموده‌اند که در تدوین فرضیه‌ها و سؤال‌های پژوهش ظرفیت مهمی است.

۲-۴. ضرورت نظریه بومی

اگرچه نظریات موجود روان‌شناختی را می‌توان در پژوهش‌های تک‌فرزندی استفاده نمود، با توجه به نقش تاثیرگذار فرهنگ در عملکرد خانواده، نگاه بومی به کنش‌های خانواده از جمله فرزندآوری و موضوع تک‌فرزندی لازم است. از این رو، نبود نظریه‌های بومی متناسب با فرهنگ جامعه ایرانی درباره خانواده و عملکردهای آن از خلأهای بزرگ پژوهش‌های داخلی با موضوع تک‌فرزندی است؛ چراکه برخی پژوهش‌ها گزارشی از تأثیر تفاوت‌های فرهنگی کشورها در ایجاد نقاط قوت و ضعف تک‌فرزندان ارائه کرده‌اند (موتوس، ایندوس، و الیک، ۲۰۰۸؛ یانگ، و فالبو، ۲۰۱۱؛ مکمنین، ۲۰۱۳). برای مثال در کشور چین از سال ۱۹۷۹ برای به حداقل رساندن نرخ رشد جمعیت و افزایش استانداردهای زندگی، سیاست تک‌فرزندی اجرا شد (مکمنین، ۲۰۱۳). در این کشور متأثر از آیین کنفوسیوس (به مثابه یک مقوله فرهنگی)، انتظارات از تک‌فرزندان در راستای موفقیت تحصیلی و حمایت از والدین افزایش یافت

1. McMenamin, K.

2. Falbo, Toni., Kim, Sunghun., & Chen, Kuan-yi.

تا جایی که سیاست تک‌فرزندی با چالش‌های جدی رویاروی شد (یانگ، و فالبو، ۲۰۱۱؛ ستلز، و همکاران، ۲۰۱۳). از این رو، با فقدان نظریه‌ای بومی برای پشتوانه سیاست‌های جمعیتی، دولت چین مجبور به تغییر سیاست تک‌فرزندی شد.

با توجه به تأثیرگذار بودن فرهنگ در فرایندهای خانواده، لازم است در قالب پژوهش‌های کیفی و کمی متناسب با منابع تأثیرگذار در خانواده ایرانی، مدلی‌هایی بومی برای فرزندآوری مفهوم‌سازی و طراحی شود تا براساس مدل‌های بومی فرضیه‌های پژوهش و یافته‌های مطالعات تدوین و تحلیل شود. از آنجا که آموزه‌های دین اسلام درباره فرزندآوری و فرزندپروری از غنای کافی برخوردار است و اسلام از منابع تأثیرگذار در روابط خانواده ایرانی است در تدوین مدل بومی، توجه پژوهشگران به این منبع تأثیرگذار، سبب تدوین مدل کارآمد و اثربخش خواهد شد.

۳-۴. توسعه پژوهش‌ها

با توجه به تأثیر تک‌فرزندی بر والدین و نقش‌های والدینی همچنین تأثیر تک‌فرزندی بر ساختار خانواده، لازم است پژوهش‌ها درباره تک‌فرزندی به مقایسه میان تک‌فرزندی و چندفرزندی محدود نشود بلکه در زمینه‌های دیگر توسعه یابد. روان‌شناسان از رابطه میان تعدد فرزند با هویت و اعتبار اجتماعی والدین سخن به میان آورده‌اند، حال این سؤال مطرح است که آیا تک‌فرزندی بر کاهش هویت و اعتبار اجتماعی والدین تأثیرگذار است؟ به این دلیل که برخی عدم تعدد فرزند را عاملی برای تنهایی سریع والدین، کاهش کارآمدی و ناپختگی شخصیت آنها قلمداد می‌کنند (محمودیان، و پوررحیم، ۱۳۸۱).

برخی پژوهشگران بیان نموده‌اند که نداشتن فرزند در ویژگی‌های شخصیتی زنان و نقش مادرانه آنها تأثیرگذار است. (سائز-هررو، ۲۰۱۵) اگر نداشتن فرزند در ویژگی‌های شخصیتی و نقش مادرانه زنان تأثیرگذار است، آیا داشتن یک فرزند هم چنین تأثیری دارد؟

توجه و حساسیت افراطی والدین به تنها فرزند عامل نگرانی و اضطراب والدین (DSM-IV، ۱۹۹۴، به نقل از دادستان، ۱۳۷۶) و یکی از عوامل بسترساز تغییر در سطح انتظارات والدین از تک‌فرزندان است (ستلز، و همکاران ۲۰۱۳؛ یانگ، و فالبو، ۲۰۱۱؛ کرین، ۲۰۱۱). براین اساس، میزان دخالت

والدین در ایفای نقش‌های و مسئولیت‌های تک‌فرزندان در محیط خانه، مدرسه، شغل و زندگی مشترک چقدر است؟ تحت تأثیر دخالت والدین میزان فرار از خانه در تک‌فرزندان چقدر است؟

تغییر نقش‌های کودکان در خانواده، تأثیرگذاری روی نقش‌های جنسیتی کودکان، تغییر اولویت فرزندآوری به سمت پسران و تأخیر در سن ازدواج (یانگ، و فالبو، ۲۰۱۱)، افزایش طلاق (ستلز، و همکاران، ۲۰۱۳) از عوارض سیاست تک‌فرزندی در چین است. همچنین برخی پژوهشگران معتقدند که خانواده‌های تک‌فرزند در موقعیت اضطرابی نسبت به خانواده چندفرزند، آمادگی بیشتری برای شکل‌گیری رابطه مثلثی میان مادر، پدر و کودک دارند (پرست، و پرتینسکی، ۱۹۹۳^۱، به نقل از کرفور، ۲۰۰۹).

برای دستیابی به نتیجه مطلوب در موضوع تک‌فرزندی، با توجه به ضرورت فرضیه‌سازی منطقی بر اساس نظریات موجود، تدوین نظریه‌های بومی متناسب با جامعه ایرانی و توسعه پژوهش‌ها، لازم است مسیر پژوهش‌ها علاوه بر مقایسه بین تک‌فرزندی و چندفرزندی در مقاطع سنی کودکی، نوجوانی و بزرگسالی، همچنین به تأثیر تک‌فرزندی بر والدین، نقش‌های والدینی و برساختار خانواده صورت گیرد تا از رهیافت آنها مطالبات والدین و نیاز جامعه نخبگانی و سیاستمداران تأمین شود. در پژوهش حاضر، نویسنده موفق به مطالعه یک اثر^۲ از جامعه مورد نظر به علت هزینه‌های مسافرت برای بررسی آن نشد.

فهرست منابع

۱. پناهی، علی احمد (۱۳۹۵). نگاهی به فواید و آثار فرزندآوری و فرزندپروی در آموزه‌های دینی با رویکردی اخلاقی. نشریه علمی-ترویجی اخلاق، ۲۱(۶)، ۶۳-۳۳.
۲. حسینی، حاتم، و یگی، بلال (۱۳۹۳). تعیین‌کننده‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و جمعیت‌شناختی تمایلات فرزندآوری زنان همسر دار مراجعه‌کننده به مراکز بهداشتی-درمانی همدان در سال ۱۳۹۱. نشریه علمی-پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، ۱(۱۸)، ۳۵-۴۳.
۳. خورشیدی‌نژاد، روزان، رفیعی‌نیا، پروین (۱۳۹۳). مقایسه نظریه ذهن و پرخاشگری در کودکان تک‌فرزند و کودکان دارای خواهر و برادر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه سمنان.
۴. دادستان، پریخ (۱۳۷۶). روان‌شناسی مرضی تحولی از کودکی تا بزرگسالی. تهران: سمت.
۵. رجبیان، زهره (۱۳۸۶). کنترل موالید از دیدگاه اسلام. نشریه حورا، ۲۴، ۲۶-۱۶.

1. Prest & Protinsky

2. Carfora, R. E.

۳. رک، دانش‌نیا، فرحناز، زارعی، اقبال، و شیخی، علی اکبر (۱۳۹۲). مقایسه سبک‌های دلبستگی و رشد اجتماعی در فرزندان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزندی شهر اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه هرمزگان.

۶. رسولی، زهره، کوروش نیا، مریم، و سهرابی، نادره (۱۳۹۳). مقایسه ابعاد مهارت‌های اجتماعی و ابعاد وابستگی در دختران تک‌فرزند و دختران غیرتک‌فرزندی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت.
۷. زیبایی‌نژاد، محمدرضا (۱۳۸۶). نگاه ویژه به سیاست‌های کنترل جمعیت: اهداف و نتایج. نشریه حورا، ۲۴، ۴-۱۵.
۸. ساطوریان، عباس، طهماسبیان، کارینه، و احمدی، محمدرضا (۱۳۹۳). مقایسه مشکلات رفتاری کودکان در خانواده‌های تک‌فرزند و دو فرزند. نشریه روان‌شناسی دین، ۲۷(۷)، ۶۵-۸۰.
۹. سردارپور گودرزی، شاهرخ، درخشان پور، فیروزه، صدر، سعید، و یاسمی، محمدتقی (۱۳۸۲). اختلال‌های رفتاری در کودکان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند شهر تهران. نشریه اندیشه و رفتار، ۹(۱)، ۲۰-۲۶.
۱۰. صدوق، محمدبن علی بن بابویه (۱۴۰۴). من لا یحضره الفقیه. قم: انتشارات جامعه مدرسین.
۱۱. فرنودیان، پرریسا، اسدزاده، حسن، و ابراهیمی قوام، صغری (۱۳۹۲). رابطه بین شیوه‌های فرزند پروری والدین با کمال‌گرایی و خودتنظیمی و مقایسه آن در دانش‌آموزان خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزندی. نشریه علوم رفتاری، ۵(۶)، ۹۹-۱۲۰.
۱۲. کریمیان، زهرا، شهپازی راد، افسانه، و حقیقی کرمانشاهی، مارال (۱۳۹۴). مقایسه شناخت اجتماعی کودکان دختر خانواده‌های تک‌فرزند و چندفرزند ۵ و ۷ ساله شهر اصفهان. نشریه شناخت اجتماعی، ۲(۲)، ۳۴-۲۲.
۱۳. کلانتری، صمد، بیک محمدی، حسن، و زارع شاه‌آبادی، اکبر (۱۳۸۴). عوامل جمعیتی مؤثر بر باروری زنان یزد در سال ۱۳۸۳. نشریه پژوهش زنان، ۲(۳)، ۱۵۶-۱۳۷.
۱۴. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۵). اصول کافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۵. محمودیان، حسین، و محمدرضا، پوررحیم (۱۳۸۱). ارزش فرزند از دیدگاه زوجین جوان و رابطه آن با باروری. نشریه جمعیت، ۴۱، ۸۹-۱۰۳.
۱۶. مرادی، سمانه، جباری، سوسن، و البرزی، محبوبه (۱۳۹۲). مقایسه مشکلات رفتاری در کودکان تک‌فرزند و چندفرزند با توجه به عوامل جمعیت‌شناختی والدین. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه شیراز.
۱۷. میرغفوریان، زینب‌السادات، شریفی درآمدی، پرویز، و جدیدی، محسن (۱۳۹۳). مقایسه ویژگی‌های شخصیت، خودکارآمدی، سازگاری و کمال‌گرایی دانش‌آموزان دختر تک‌فرزند و چندفرزند مقطع دبیرستان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی شاهرود.
۱۸. وافی، احمد یاسر (۱۳۹۵). مجموعه درسنامه چشمه جاری (یا رویکرد فرزندآوری و جمعیت). قم: مؤسسه روایتگران نور.

19. Brody, G. H. (2004). Siblings' direct and indirect contributions to child development. *Current Directions in Psychological Science*, 13 (3), 124-126.
20. Carfora, R. E. (2009). *Codependency Among Only Children As Predicted By Parenting Style Practiced In Family-of-Origin*. Master's Thesis, School for Social Work, Faculty of Smith College. <http://scholarworks.smith.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1530&context=theses>.
21. Dorfman, D., & Jacobs, I. (2015). An only-child adolescent's lived experience of parental divorce. *Child Abuse Research in South Africa*, 16, 116-129.
22. Downey, D. B., & Condon, D.J. (2004). Playing Well with Others in Kindergarten: The Benefit of Siblings at Home. *Journal of Marriage and Family*, 66, 333-350.
23. Eckstein, D., Aycock, K. J., Sperber, M. A., McDonald, J., Wiesner, V. V., Watts, R. E., & Ginsburg, P. (2010). A Review of 200 Birth-Order Studies: Lifestyle Characteristics. *Journal of Individual Psychology*, 66(4), 408-434.
24. Falbo, T., & Polit, D. F. (1986). Quantitative Review of the Only Child Literature Research Evidence and Theory Development. *Psychological Bulletin*, 100(2), 176-189.
25. Falbo, Toni., Kim, Sunghun., & Chen, Kuan-yi (2009). Alternate Models of Sibling Status Effects on Health in Later Life. *Developmental Psychology*, 3(45), 677-687.
26. Krynen, C. (2011). *The Rise of Single-Child Families: Psychologically Harming the*

- Child?* Intuition, 7, 10-14.
27. Lam, Y.L.J. (1991). The Single-Child's Personality Development and School Adjustments: Some suggestions for future research. *McGill Journal of Education*, 26 (2),189-201.
  28. Larsson, M., Sandberg, A. D., & Smith, M. (2009). Reading and Spelling in Children with Severe Speech and Physical Impairments. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 21, 369-392.
  29. Li, Y., Liu, L., Lv, Y., Xu, L., Wang, Y., & Huntsinger, C.S. (2015). Mother-child and teacher-child relationships and their influences on Chinese only and non-only children's early social behaviors: The moderator role of urban-rural status. *Children and Youth Services Review*, 51, 108-116.
  30. Mancillas, A. (2006). Challenging the stereotypes about only children: A review of the literature and implications for practice. *Journal of Counseling & Development*, 84(3),268-275.
  31. Marleau, J. D., Breton, J.J., Chiniara, G., & Saucier, J.F. (2004). Differences Between Only Children and Children With 1 Sibling Referred to a Psychiatric Clinic: A Test of Richards and Goodman's Findings. *Can J Psychiatry*, 49 (4),272-277.
  32. McAlister, A., & Peterson, C. (2013). Sibling, Theory of Mind, and Executive Functioning in Children Aged 3-6 Years: New Longitudinal Evidence. *Cognitive Development*, 84, 1442-1458.
  33. McMenamin, K. (2013). *Family Communication and Memorable Messages about Roles in Only-Child Families*. Master's Thesis. Communication Department. University of Colorado at Boulder. http://scholar.colorado.edu/honr_theses.
  34. Mikami, A.Y., & Piffner, L.J. (2008). Sibling Relationships among Children With ADHD. *Journal of Attention Disorders*,11 (4),482-492.
  35. Mottus, R., Indus, K., & Allik, J. (2008). Accuracy of only children stereotype. *Journal of Research in personality*, 42, 1047-1052.
  36. Rubin, K. H., Bukowski, W. M., & Parker, J. G. (2006). *Peer interactions, relationships, and groups*. New York: Wiley.
  37. Sáenz-Herrero, M. (2015). *Psychopathology in Women Incorporating Gender Perspective into Descriptive Psychopathology*. New York: Springer Cham Heidelberg.
  38. Settles, B. H., Sheng, X., Zang, Y., & Zhao, J. (2013). *The one-child policy and its impact on Chinese families*. New York: Springer.
  39. Shahaecian, A., Nielsen, M., Peterson, C., & Slaughter, V. (2014). Iranian mothers' disciplinary strategies and theory of mind in children: A focus on belief understanding. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 45, 1109-1122.
  40. Slaughter, V., Dennis M. J., & Pritchard, M. (2002). Theory of mind and peer acceptance in preschool children. *Developmental Psychology*, 20, 545-564.
  41. Slaughter, V., Imuta, K., Peterson, C., & Henry, J. (2015). Meta-analysis of theory of mind and peer popularity in the preschool and early school years. *Child Development*, 86, 1159-1174.
  42. Sun, H. T., & Lian, T. C. (2011). A Study of Birth Order, Academic Performance, and Personality. *IPEDR*, 5, 32-28.
  43. Trent, K., & Spitze, G. D. (2012). Growing Up Without Siblings and Adult Sociability Behaviors. *Journal of Family Issues September*, 32 (9),1178-1204.

44. Veenhoven R., & Verkuyten, M. (1989). The Well-Being Of Only Children. *Adolescence*, 24(93),155-166.
45. Wang, Y. (2014). *The Effect of Being an Only Child on Adolescent Mental Health Evidence from the Chinese Family Panel Studies*. Major Paper Department of Economics. University of Ottawa. <http://hdl.handle.net/10393/32042>.
46. Whiteman, S.D., Jensen, A.C., & Maggs, J.L. (2013). Similarities in Adolescent Siblings' Substance Use: Testing Competing Pathways of Influence. *Stud Alcohol Drugs*, 74 (1),104–113.
47. Ying, Li B.S., & Falbo, Toni. (2011). *Moral Responsibilities between Parent and Children through Lifespan in China*. Master's Thesis. the University of Texas at Austin.
48. Farhadian, Mokhtar., Gazanizad, Neda., & Shakerian, Ata (2011). Theory of Mind and Siblings among Preschool Children. *Asian Social Science*, 7, (3) 224- 231.

پروہشکاه علوم انسانی ومطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی